

ÖSSZEFOGLALÓ

A globalizáció, a migráció, valamint az információ- és kommunikációtechnológia fejlődésének hatására felgyorsulni látszik egy-egy nyelv generációról generációra való változása, ennek köszönhetően pedig a nyelvi kontaktusok vizsgálata is egyre nagyobb teret nyer. Sorra jelennek meg a kontaktológia témakörével kapcsolatos munkák, ezek közé tartozik Benő Attila, a kétnyelvűség/soknyelvűség neves szakemberének tollából született, 2008-ban megjelent *Kontaktológia. A nyelvi kapcsolatok alapfogalmai (Language contacts)* című egyetemi jegyzetfüzete is, amelynek bemutatására jelen dolgozat is vállalkozik. Választásunk azért esett éppen e műre, mivel (1) e munka megjelenéséig a kontaktológia témakörével foglalkozó magyar nyelvű szakirodalomban nem volt megtalálható olyan mű, amely a kontaktológia alapfogalmai mellett – szem előtt tartva a társadalmi, pragmatikai, lélektani aspektusokat is – részletesen bemutatta volna a különböző nyelvi szinteken (fonetikai, alaktani, lexikai, szintaktikai és szemantikai) jelentkező kontaktusjelenségeket; továbbá (2) megjelenése óta ugyan eltelt jó néhány év, de azóta sem talákoztunk olyan, a kontaktológia kérdéskörét boncolgató egyetemi jegyzetfüzettel, amely a hallgatókon kívül minden olyan kutató, tanár vagy olvasó számára is nagyon hasznos műnek bizonyult volna, akik a nyelvészet szociológia, a pszichológia, a pedagógia iránt érdeklődnek.

Kulcsszavak: *kontaktológia, nyelvi érintkezés, kétnyelvűség*

ABSTRACT

Due to globalization, migration and the development of information technology changes in a language from generation to generation is becoming increasingly prevalent. In accordance with changes the research of language contact is also becoming more relevant. One after the other new books are being published in the field of language contact one of which is „*Kontaktológia. A nyelvi kapcsolatok alapfogalmai (Language contacts)*” by the famous researcher of bilingualism/multilingualism, Attila Benő. The subject of this paper will be an introduction of Benő's work. The reason for choosing this publication in particular is two-fold: 1. Prior to this publication there was no literature discussing language contacts in Hungarian besides introducing the basics of language contacts in light of social, pragmatic and psychological aspects, demonstrating the language contact phenomena occurring on various linguistic branches (phonetics morphology, lexicology, syntax and semantics). 2. Although several years have passed since its publication there is still no other books dissecting the topic of language contacts that proved to be useful for researchers, teachers, laymen and students alike, who are interested in linguistics, sociology, psychology or pedagogy.

Keywords: *language contact, language shift, bilingualism*

SAMU Veronika

(KRE, Japanológia Tanszék,
 tanársegéd
 PTE Nyelvtudományi Doktori Iskola
 harmadéves hallgató)
 veronikasam@gmail.com

**BENŐ ATTILA: KONTAKTOLÓGIA.
 A NYELVI KAPCSOLATOK ALAPFOGALMAI
 (LANGUAGE CONTACTS)
 EGYETEMI MŰHELY KIADÓ,
 BOLYAI TÁRSASÁG, KOLOZSVÁR, 2008
 ISBN 978-973-88620-2-9
 (RECENZÍÓ)**

Atila Bene: Kontaktologija. Osnovni pojmovi jezičkih kontakta

Attila Benő: Language contacts

Talán bátran kijelenthetjük, hogy a világ nyelvei között nincs olyan nyelv, amely ne tartalmazna egy másik nyelv hatásáról árulkodó elemeket. A nyelvek egymásra hatásából fakadó nyelvrendszerbeli megnyilvánulások (nyelvi kontaktusok) már régóta és széles körben foglalkoztatják a nyelvtudomány berkein belül tevékenykedő kutatókat. A globalizáció, a migráció, valamint az információ- és kommunikációtechnológia fejlődésének hatására felgyorsulni látszik egy-egy nyelv generációról generációra való változása, ennek köszönhetően pedig a nyelvi kontaktusok vizsgálata is egyre nagyobb teret nyer. A nyelvi kontaktusokkal a kontaktológia foglalkozik, amely egy interdiszciplináris tudományág, hiszen a szociolingvisztika, a nyelvtörténet, a szinkrón nyelvészet eredményeire támaszkodva vizsgálja a nyelvi kölcsönhatásokat, ugyanakkor a kognitív nyelvészet és a pszicholingvisztika megközelítési módja sem áll tőle messze.

A nyelvi kontaktusok a kétnyelvű beszélők nyelvhasználatában a legszembetűnőbbek, mivel ők egyszerre két nyelvi rendszert is működtetnek. A pszicholingvisták ezt azzal magyarázzák, hogy a kétnyelvűek képtelenek arra, hogy kikapcsolják az éppen aktuális kommunikáció szempontjából szükségtelennek bizonyuló nyelvet, ezáltal pedig a mentális lexikonban a meglévő kapcsolatok között nyelvi átfedések következhetnek be.¹

Benő Attila munkája során elsősorban az országhatáron kívül rekedt magyar kétnyelvű (magyar–román, magyar–szerb, magyar–szlovák, magyar–horvát, magyar–ukrán) beszélők nyelvhasználatában előforduló nyelvi kontaktusjelenségekkel foglalkozik, de elemzése során helyet kapnak más országok kétnyelvűinek megnyilatkozásai is. A szerző továbbá kihangsúlyozza, hogy nemcsak a kétnyelvűek beszédmódjában lelhetőek fel a nyelvi érintkezésekből adódó elemek, hanem az egynyelvűek megnyilatkozásaiban is.

¹ Navracsics Judit 2004. Kapcsolatok a többnyelvű mentális lexikonban. In: Navracsics Judit – Tóth Sergej (szerk.): Nyelvészet és interdiszciplinaritás. Szeged: Generalia, Veszprém.

A könyv a kontaktológia alapfogalmainak tisztázásával indít. A nyelvi kapcsolatok ugyan a szókölcsonzésben mutatkoznak meg a leglátványosabban, azonban a nyelvek közötti kölcsönhatás a nyelvek más szintjeit is befolyásolhatja, így a szerző ezt szem előtt tartva – külön fejezetet szánva minden egyes szintnek – a különféle nyelvi kontaktusok fonetikai, alaktani, lexikai, mondattani és szemantikai következményeit szintén vizsgálja.

A második fejezetben megismerkedhetünk a kontaktus fogalmával és típusaival. A kontaktust, azaz a nyelvi kapcsolatot valamely nyelv hatásának egy másik nyelv használatában való megnyilvánulásaként kell értelmeznünk, amely lehet egyszeri, egyetlen beszélőhöz kötött (*interferencia*), vagy többszöri előfordulását, egy nyelvváltozatban általánosan elterjedt jelhasználati mód (*szókölcsonzés*). A kontaktus e két megnyilvánulási módját nevezzük együttesen *kontaktusjelenségnek*, amely a szó- és szó szerkezet-kölcsonzés megvalósulási módja szerint lehet direkt és indirekt. Az előbbi eredményeként egy új lexéma jelenik meg a nyelvben, pl. a német nyelvből a *kulissza* (n. kulisse), *blamál* (n. blamiren), a *cérna* (n. zwirne) (24. old.) az angolból a *szoftver* (a. software), *analízisgrafika* (a. analysesgraphics), *videokonferencia* (a. videoconference) (25. old.), de köznevek mellett tulajdonneveket is kölcsönöz(t)ünk ilyen módon, pl. a héberből: *Abigél*, *Léda*, *Ábel*, *Gábor*; a görög nyelvből: *Ágnes*, *Melánia*, *Gergely*, *Kristóf* stb. (28. old.) Az indirekt átvételnél jelentéskölcsonzésről (pl. sz. šroký 1. bő; 2. széles > sz. m. széles 'bő' (33. old.)) tükörszavak (pl. r. билет de trimitere > r. m. küldőpapír 'beutaló' (35. old.)) és tükörkifejezések (pl. r. a da examen > r. m. (n. s.) vizsgát ad 'vizsgálják' (35. old.)) használatáról van szó. Ebbe a kategóriába sorolhatók még az indirekt frazémakölcsonzések és vándorszólások is, de a szerző szerint ezek elemzésénél széleskörű művelődéstörténeti és nyelvtörténeti ismeretekre van szükség ahhoz, hogy kideríthessük, melyik nyelv a forrásuk, mivel számos nyelvben megtalálhatók.

Ugyanebben a fejezetben tárgyalja a nyelvi kontaktusok sajátos formájaként előforduló kódváltást is, amely akkor következik be, amikor a beszélő egyazon megnyilatkozásban legalább két nyelvet használ. A „kódváltós” kommunikációban az egyik nyelv mindig alapszavaként (bázisnyelvként) jelenik meg. A bázisnyelv szerepét mindig az a nyelv tölti be, amelyen elkezdődött, és amelyen nagyrészt zajlik a beszélgetés. A kódváltás az érintett nyelvi egység szerint felosztható szószintűre, szó szerkezet-szintűre és mondatszintűre. E fejezet a szerző részéről egy érdekes megfigyeléssel zárul, miszerint a nyelvi kontaktusjelenségeknek univerzális vonatkozásai is vannak, amelyek bizonyos szabályszerűségekből nyilvánulnak meg. Ezek közül az egyik az, hogy a kölcsonszavak mindig az átadó nyelv kultúrspecifikus szavaiból származnak.

Benő Attila – ahogy azt az előbbieken már említettem – nemcsak a szókölcsonzés szintjén közelíti meg a kontaktusjelenségeket, hanem rávilágít a fonológiai, alaktani, mondattani és szemantikai jellegzetességekre is.

A harmadik fejezetben hangtani kérdések kerülnek ismertetésre. Mivel az érintett nyelveknél gyakran előfordul, hogy a hangtani rendszerükben különbségek vannak, így abban az esetben, ha két nyelv között intenzív kapcsolat lép föl, az átvevő nyelvben új fonémák jelenhetnek meg (pl. a magyar a latin *cédula*, *cirkál*, *konfirmáció* stb. és a

német eredetű *cégér*, *céh*, *cél* stb. átvételeken keresztül gazdagodott a *c* mássalhangzóval (66. old.), vagy bizonyos fonológiai sajátosságok elhalványulhatnak (pl. a mezőszégi magyar nyelvjárásokban a hosszú és a rövid magánhangzók oppozíciója eltűnőfélben van (68. old.)). A mennyiségi változások mellett minőségi változásokra is sor kerülhet, mint amilyen a hangsúly, a hanglejtés, a beszédtempó változása, valamint az idegen kölcsönelemek hangalakai illeszkedése szintén előfordulhat. Az utóbbi leginkább az idegen hangszerkezetek feloldásában (pl. a mássalhangzó-torlódás megszüntetése: n. *Turm* > m. *torony* (71. old.)) és a fonémacserében (pl. r. *dulceață* > *dulśáca* 'cukorba főtt gyümölcs, édesség' (72. old.)) mutatkozik meg.

Egy nyelv grammatikai rendszere sokkal szilárdabb, mint a szókészleti rendszere, így módosulására csak akkor kerülhet sor, ha egy másik nyelvvel hosszú ideje tartó, intenzív érintkezésben van. A könyv negyedik fejezetében a szerző bemutatja, hogy milyen grammatikai tényezők segíti elő az átadó és átvevő nyelv grammatikájának interferenciáját. Ha az átadó nyelv grammatikája minősül „erősebbnek”, akkor az az átvevő nyelv morfémakölcsönzésében (pl. a vajdasági magyar nyelvben az *anti*- és *kontra*-prepozíciók megjelenése: *antiinfláció*, *kontraproduktív* (83. old.)), új képzők keletkezésében (pl. a szláv jövevényszavak hatására a nyelvújítás korában e képzővel új szavakat alkottak: *tanoda*, *uszoda*, *iroda* stb. (84. old.)), valamint idegen morfológiai jellegzetességek érvényesülésében (pl. a román *a face* mintájára a moldvai magyarban módosult a *csinál* ige lexikai-grammatikai státusza (90. old.)) nyilvánul meg. Ha viszont az átvevő nyelv rendszere mutatkozik „erősebbnek”, akkor annak képzői, igekötői és ragozási szabályai segítik a kölcsönelemek meghonosodását.

Az ötödik fejezetben kerül bemutatásra a nyelvi kontaktus leglátványosabban megmutató kategóriája, a lexikai kontaktus. A szerző a lexikai kontaktushatás forrásként két dolgot nevez meg. Az egyik lehetséges forrás egyetlen szó alapjelentése, a másik pedig az állandósult szó szerkezetek. Szókölcsonzés még akkor is végbemehet, ha annak a befogadó nyelvben van ekvivalense. Ilyen esetben vagy az történik, hogy az új szó kiszorítja a régit (pl. a német eredetű *sógor* a magyar eredetű *rér* szót (110. old.)), vagy stilisztikai értéke és/vagy konnotatív jelentése módosul, ezáltal pedig a denotatív jelentése is megváltozik, ezt nevezzük szinonima-differenciálódásnak. Ebben a részben részletesen olvashatunk a szinonima-differenciálódási eljárásokról, az új állandósult és szokásos lexikai szerkezetek megjelenési módjáról, a szókölcsonzés nyelvi kategorizációjáról és nem utolsósorban a kölcsönzőhasználat pejoratív irányú módosulásáról.

Benő művének hatodik fejezetében megismerkedhetünk a mondatsintű átvételekkel. Ezeket belül megkülönböztethetünk szórenden (pl. a szlovákiai magyar nyelvváltozatban a *Mit én tudom!*, ami a szlovák szórendi mintát követi (134. old.)), szerkezetkölcsonzésen és vonzatkölcsonzésen (pl. sz. m. *operá lvmire* (pl. epére) (sz. *operovat na žlcník*) ↔ m.s. *operál valamivel* (epével) (136. old.)), számbeli egyeztetésen (pl. a kisebbségi helyzetben élő magyarok az egyes számú alakváltozatok helyett a többes számúakat preferálják: *A fiúk még a tavaly jelentkeztek tűzoltónak/tűzoltóknak.* (139. old.)), viszonyzóhasználaton (pl. a szlovákiai magyar nyelvváltozatban a *mire?* kérdő határozószó *miért?* jelentés-

ben használatos (141. old.) és szintaktikai természetű tükörszerkezeteken (pl. az erdélyi magyarban általában az egyes szám második személyű igealakokkal fejezik ki az általános alanyt: *Sohasem tudod, mi fog történni* (142. old.)) alapuló kontaktusjelenségeket.

A mondatszintű átvételek ismertetése után a szerző a kölcsönszók szemantikai integrálódásának témakörét járja körül. A meghonosodott lexikai átvételek különféle jelentésmódosulásokon mehetnek keresztül, mint pl. a jelentésszűkülés (pl. m. *ablak* > r. *obloc* 'faablak' (149. old.)), a jelentésmegoszlás (ang. *dance* 'tánc' > k. *dänsu* 'nyugati, modern tánc' (152. old.)), a mellérendelt fogalmi jelentések érintkezésén alapuló módosulás (pl. r. *muscă* 'légy, rovar' > m. *muszka* 'szúnyog' (153. old.)), valamint a jelentésbővülés (pl. r. *băzăra* 'szalad a marha a légycsípés elől' > m. *bizerál* 'bosszant, macerál' (155. old.)) és a metonimikus jelentésmódosulások (pl. ember és testrészt (*bándor* 'nagydarab, kövér, buta asszony' → 'pocak') (165. old.)).

A könyv végezetül pedig a lexikai átvétel okainak boncolgatásával zárul. Ebben a részben a szerző rávilágít arra, hogy nemcsak kulturális különbségek kiegyenlítődése miatt beszélhetünk kölcsönszavakról, hanem egyéb tényezők is közrejátszhatnak, ilyenek a hangalaki expresszivitás, a jelölés módjából származó kifejezőerő, a nyelvek eltérő jelentéskategorizációja, a negatív tulajdonságokat jelölő jelentésmezők vonzása, a nyelvi jelentéskategorizáció, a nyelvi tabu és hangalaki jelöltség, a kisebbségi kétnyelvűségi helyzet, a vizualitás, valamint a nyelvhasználati gazdaságosságra való törekvés.

Benő Attila a nyelvészeti kontaktológiát a maga összetettségében közelíti meg – elsősorban egyetemi jegyzetfüzetként funkcionáló – munkájában, szem előtt tartva a nyelvi kölcsönhatások társadalmi, pragmatikai, lélektani aspektusait is. Szükségesnek tartom kiemelni, hogy könyve nemcsak azon hallgatóknak szól, akik a kontaktológia kérdéskörével kívánnak foglalkozni, hanem minden olyan kutató, tanár vagy olvasó számára is nagyon hasznos műnek bizonyul, akik a nyelvészet (nyelvtörténet, általános nyelvészet, leíró nyelvészet), a szociológia, a pszichológia, a pedagógia iránt érdeklődnek, illetve ezen tudományágakon belül tevékenykednek.

Az utóbbi években a nyelvészeti kontaktológiával foglalkozó kutatások egyre nagyobb teret hódítanak hazánkban, amit jól mutat az is, hogy a nyelvészeti kontaktológia több felsőoktatási intézmény tantárgyává vált. Mindaddig nem született olyan magyar nyelvű mű, amely a kontaktológia alapfogalmai mellett részletesen bemutatja a különböző nyelvi szinteken (fonetikai, alaktani, lexikai, szintaktikai és szemantikai) jelentkező kontaktusjelenségeket. Benő Attila munkája éppen ezt az űrt hivatott betölteni. Egy szakmailag igényes, tartalmas, szisztematikusan felépített, könnyen olvasható, több nyelvből vett példákkal illusztrált műről van szó. Az alapos kifejtéseket tartalmazó, logikusan strukturált fejezeteket lényegre törő összegzésekkel és feladatokkal, valamint tájékoztató szakirodalommal zárja a szerző, amelyek minden egyes témakör továbbgondolására késztetik az olvasót.